

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تهران

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

(بررسی جایگاه احکام حکومتی در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران)

پایان نامه دریافت کارشناسی ارشد

رشته: حقوق عمومی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر اصلانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر پروین

نگارنده:

محسن قلی زاده

اردیبهشت ۱۳۹۰

«السلام علیکم یا خزان العلم»

و سلام و درود به روح مطهر امام

عزیزمان و شهدای سرافراز انقلاب و

جنگ تحمیلی

چکیده:

احکام حکومتی، احکامی است که از ناحیه‌ی رهبری مشروع جامعه جهت رعایت مصلحت اجتماع صادر می‌گردد و در کنار احکام اولیه و ثانویه الهی قرار دارد. احکام حکومتی، احکامی است که از حیث منشأ صدور با احکام اولیه و ثانویه متفاوت است. در حقیقت احکام حکومتی را باید از جمله اختیارات حکومتی رهبری بدانیم که در اصول ۴، ۵ و ۱۱۰ قانون اساسی به عنوان یکی از منابع حقوق اساسی کشورمان بیان گردیده است.

حکم حکومتی در ذات خود متغیر و سیال است. زیرا حکمی است که برحسب مصلحت جامعه‌ی اسلامی صادر گردیده و لذا در تعریف این طور بیان می‌گردد که احکام حکومتی مادام المصلحه می‌باشد. یعنی تا زمان وجود و حضور مصلحت است که حضور دارد. اما هنگام وجود ضرورت و مصلحت بر احکام اولیه و ثانویه تقدم می‌یابد در متن حاضر پس از آن که به بحث در خصوص کلیات احکام حکومتی پرداخته شد و مشخص گردید که حکم حکومتی نوعاً متمایز از احکام ثانویه می‌باشد، با اشاره به مصادیق صدور این احکام، سعی در کاربردی تر کردن عنوان حاضر نموده ایم. بررسی احکامی نظیر دستور تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام، بازنگری در قانون اساسی توسط حضرت امام خمینی (ره) و نیز فرمان خروج اصلاح قانون مطبوعات از دستور کار مجلس و ابقای وزیر اطلاعات از جمله این فرامین

حکومتی است. در همین جا قابل ذکر است که سعی گردید اهم احکام صادره را که عمدتاً در نظام سیاسی و حقوقی کشور تحول آفرین است مورد نظر قرار دهیم و شاهد مثالی بر نظریه گره گشایی احکام حکومتی آورده باشیم.

فهرست

صفحه	عناوین
۱.....	مقدمه.....
۱۲.....	فصل اول: کلیات.....
قسمت اول: حکم حکومتی از منظر شرع مقدس	
۱۳.....	مقدمه:.....
۱۴.....	۱- مفهوم لغوی حکم.....
۱۵.....	۲- حکم در اصطلاح فقه و شرع.....
۱۸.....	۳- اختلاف فتوا و قانون حکومت اسلامی.....
۲۰.....	۴- تفاوت حکم با فتوا.....
۲۱.....	۵- تقسیم بندی احکام.....
۲۱.....	۵-۱- حکم تکلیفی و وضعی.....
۲۲.....	تفاوت حکم تکلیفی و وضعی.....
۲۳.....	۵-۲- حکم واقعی و حکم ظاهری.....
۲۳.....	۵-۳- حکم اولیه و حکم ثانویه.....
۲۴.....	۵-۳-۱- تعریف حکم اولیه.....
۲۵.....	۵-۳-۲- خصایص مشترک احکام اولیه.....
۲۷.....	۵-۳-۳- روایت در مورد احکام اولیه.....
۲۸.....	۵-۳-۴- تعریف حکم ثانویه.....

- ۲۹..... ۵-۳-۵- خصایص مشترک احکام ثانویه.
- ۳۱..... ۵-۳-۶- تقسیم بندی عناوین ثانوی.
- ۳۳..... ۵-۳-۷- مقایسه احکام اولی و ثانوی.
- ۳۳..... ۵-۴-۴- حکم حکومتی.
- ۳۵..... ۵-۴-۱- تعریف شهید اول.
- ۳۷..... ۵-۴-۲- تعریف صاحب جواهر.
- ۳۹..... ۵-۴-۳- تعریف علامه طباطبایی.
- ۴۰..... ۵-۴-۴- تعریف استاد مطهری.
- ۴۱..... ۵-۴-۵- تعریف آیت الله مکارم شیرازی.
- ۴۱..... ۵-۵- ارائه نظرات در مورد حکم حکومتی.
- ۴۲..... نگاه اول.
- ۴۲..... نگاه دوم.
- ۴۴..... ۵-۶- منابع احکام حکومتی.
- ۵۰..... ۵-۷- فقها و صدور حکم حکومتی.
- ۵۳..... ۵-۸- اختلاف حکم حاکم و افتاء مراجع.
- ۵۵..... ۵-۹- تعارض میان عناوین اولی و ثانوی با احکام حکومتی.
- ۵۷..... ۵-۱۰- محدوده حکم حکومتی.
- ۶۲..... ۶- بررسی کوتاه پیرامون جایگاه ولی فقیه.
- ۶۳..... ۶-۱- پیرامون ولایت.

- ۶۴ ۱-۱-۶- معنای لغوی ولایت
- ۶۵ ۲-۱-۶- اقسام ولایت
- ۶۵ ۱-۲-۱-۶- ولایت تکوینی
- ۶۶ ۲-۲-۱-۶- ولایت تشریحی
- ۶۸ جایگاه ولایت تشریحی
- ۷۱ ۲-۶- پیرامون فقیه
- ۷۱ فقیه
- ۷۵ ۳-۶- ادله و مبانی ولایت فقیه
- ۷۶ دلایل نقلی و روایی درباره ولایت فقیه
- ۸۲ ۴-۶- ولایت محده- ولایت مطلقه
- ۸۴ مطلقه یعنی چه؟
- ۸۷ ۷-۶- ولایت فقیه در قانون اساسی
- ۹۱ ۷- مصلحت و کاربرد آن
- ۹۲ ۱-۷- مفهوم مصلحت در لغت و اصطلاح
- ۹۷ ۲-۷- منابع تمسک به مصلحت
- ۱۰۰ ۳-۷- مرجع تشخیص مصلحت

قسمت دوم: حکم حکومتی از منظر حقوق اساسی

۱- جایگاه مصدر صدور احکام حکومتی (ولی فقیه) به مثابه

رئیس دولت کشور ۱۰۶

- ۲- صدور فرامین ویژه در نظام های مختلف سیاسی و حقوقی ۱۱۰
- ۳- بایسته های حاکم در صدور احکام حکومتی ۱۱۸
- ۴- جایگاه حکم حکومتی در قانون اساسی ۱۲۱
- نتیجه گیری فصل اول ۱۲۵
- فصل دوم: بررسی احکام حکومتی در جمهوری اسلامی ایران ۱۲۹
- مقدمه ۱۳۰
- بخش اول: احکام حکومتی حضرت امام خمینی ۱۳۲
- ۱- اعلام ارتداد و مهدورالدم بودن سلمان رشدی ۱۳۳
- ۱-۱- درباره کتاب و نویسنده منحوسش ۱۳۳
- ۱-۲- متن فتوای حضرت امام خمینی ۱۳۵
- ۱-۳- تحلیل حقوقی موضوع ۱۳۷
- ۱-۴- ساب النبی و تحقق آن ۱۳۸
- ۱-۵- تحلیل حکم حضرت امام خمینی ۱۴۱
- ۲- دستور حضرت امام خمینی درباره بازنگری قانون اساسی ۱۴۶
- ۲-۱- قانون اساسی سال ۱۳۵۸ و برخی نواقص آن ۱۵۰
- ۲-۲- متن دستور بازنگری قانون اساسی سال ۱۳۵۸ ۱۵۱
- ۳- دستور تشکیل مجمع تشخیص مصلحت نظام ۱۵۳
- ۳-۱- بررسی عنصر مصلحت در روند قانون اساسی ۱۵۳
- ۳-۲- حکم حضرت امام خمینی ۱۶۱

- ۳-۳- حدود صلاحیت مجمع تشخیص مصلحت نظام..... ۱۶۴
- بخش دوم: احکام حکومتی حضرت آیت الله خامنه ای
-
- ۱۶۷.....
- ۱- حکم حکومتی رهبر معظم انقلاب درباره طرح اصلاح قانون مطبوعات..... ۱۶۹
- ۱-۱- تاریخچه قانون مطبوعات ۱۷۰
- ۲-۱- اهمیت قانون مطبوعات و نقش موثر آن..... ۱۷۸
- ۳-۱- بررسی زمینه های صدور حکم حکم حکومتی مقام معظم رهبری..... ۱۸۰
- ۴-۱- حکم حکومتی رهبر معظم انقلاب..... ۱۸۳
- ۲- تحریم قمه زنی و لزوم اجتناب از آن ۱۸۵
- ۱-۲- اشاره به سابقه قمه زنی..... ۱۸۷
- ۲-۲- اهمیت موضوع در کلام رهبر معظم انقلاب و برخی مراجع عظام..... ۱۸۹
- ۳-۲- فتوای رهبر انقلاب ۱۹۲
- ۳- حرام دانستن توهین به مقدسات اهل تسنن و خصوصاً همسران پیامبر(ص)..... ۱۹۳
- صدور فتوای تحریم اهانت و تاثیرات آن ۱۹۴
- ۴- حکم برکناری معاون اول رییس جمهوری دهم ۱۹۶
- متن حکم رهبر انقلاب و ارشادی یا مولوی بودن آن..... ۱۹۷
- ۵- دستور ابقای وزیر اطلاعات دولت دهم ۲۰۰
- نتیجه گیری فصل دوم..... ۲۰۲

مقدمه

از جمله ابزارهایی که در مورد اداره جامعه و نیاز حکومت به تنظیم روابط انسانی و نیز اجرای احکام الهی در اختیار حاکم اسلامی قرار داده شده است، حکم حکومتی است. همان طور که احکام فردی اسلام دارای مخاطب مشخصی می باشد و نیز وظیفه اجرای آنها نیز به خود فرد سپرده شده است اختیار حکومت و رهبری مسلمین نیز به پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) واگذار گشته است. در عصر غیبت حضرت ولی عصر (عج) عموماً اندیشمندان اسلامی فقها را اختیاردار جنبه‌ی اجتماعی احکام اسلامی دانسته‌اند و مسئله ولایت فقیه را مطرح می نمایند. ضرورتاً پس از ارائه بحث در خصوص ماهیت حکم حکومتی لاجرم از مصلحت به عنوان عنصر اصلی و پایه‌ای در صدور احکام حکومتی بحث می گردد. اینکه رهبر جامعه بر مبنای مصلحت اندیشی حکمی را صادر نماید تا جامعه از بن بست خارج گردد و راه صحیح خود را ادامه دهد ابتدائاً در سیره نبی اکرم (ص) و امیرالمؤمنین مشاهده می گردد.^۱ تحریم خوردن گوشت الاغ^۲ و گرفتن زکات از اسبان^۳ و نیز تحریم موقتی متعه^۴ همه نشانه‌هایی از اختیار حکومتی است که برای اداره جامعه و نیز رعایت مصلحت اعضاء

۱ - رک، صرامی، سیفا...، حکومت و مصلحت به نقل از وسائل الشیعه، جلد ۱۴، ابواب المتعه، و نیز در صحیح مسلم با حاشیه نوری جلد ۲، ص ۱۷۹ به بعد روایات تحلیل و تحریم از پیامبر نقل شده است.

۲ - رک، صرامی، سیفا...، حکومت و مصلحت، ص ۶۴ به نقل از وسائل الشیعه، جلد ۱۴

۳ - همان

۴ - همان

آن از ناحیه معصومین صادر شده است. این اقدامات معصوم(ع) بود که راه را برای صدور چنین احکامی در زمان غیبت امام عصر(ع) برای فقها باز نمود و ایشان متأثر از ولایت و سیره معصومین، خود را مجاز دانستند به صدور حکم حکومتی در طول تاریخ تشیع، جهت حفظ مصالح مسلمین مبادرت نمایند.

الغرض این اختیار الهی در جمهوری اسلامی ایران به عنوان نظام الهی و مکتبی تاکنون مورد استفاده قرار گرفته و اگر بخواهد در جامعه پیچیده امروزی به مورد اجرا درآید، لازم است که از منظر فقهی و قانونی بررسی مجدد گردد تا بتواند تحت عنوان قانون و مسئله حکومتی اجرا گردد. لذا موضوع این تحقیق به صورت، «بررسی جایگاه احکام حکومتی در حقوق اساسی جمهوری اسلامی» مطرح گردید.

طرح موضوع

احکام شرعی در یک تقسیم‌بندی کلی به سه دسته تقسیم می‌شوند: ۱- احکام اولیه ۲- احکام ثانویه و ۳- احکام حکومتی^۱. البته برخی از فقها احکام حکومتی را داخل در محدوده‌ی حکم ثانویه دانسته‌اند و یا بعضی آن را منحصر به احکام اولی می‌دانند. اما به نظر می‌رسد گرچه حکم حکومتی، دارای وجوه اشتراکی با احکام اولیه و ثانویه است، اما به جهت داشتن بعضی از وجوه افتراق، سه گانه دانستن احکام صحیح‌تر باشد. مختصراً وجه تمایز احکام حکومتی با احکام اولی آن است که گرچه هیچ‌کدام مقید به تحقق عنوان عسر و حرج، اضطرار و ... نیستند، اما حکم اولی حکمی است که موضوع آن، فی نفسه، دارای حکم شرعی ثابت و دایمی است که در صورت نبودن معارض و تحقق موضوع، ثبوت حکم دایمی است. در نتیجه زمان به مفهوم کنایی خود در احکام اولی اثر ندارد.

در مقابل احکام حکومتی که از ناحیه رهبری جامعه صادر می‌گردد، براساس مصالح و منافع عمومی جامعه جعل می‌شود و چون احکام حکومتی بر مبنای مصلحت صادر می‌گردند، لذا مادام المصلحه می‌باشند و تا زمانی که مصلحت وجود دارند، احکام حکومتی ثابت و پایدار خواهند بود. و بر همین مناسبت که بر احکام اولیه مقدم

۱ - ماخوذ از کریمی، سعید، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بررسی جایگاه احکام حکومتی در دولت به نقل از صفری، نعمت‌ا...، احکام حکومتی و خمس، مجموعه مسائل مستحدثه ۱، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۷۴.

می‌گردند. حکم حکومتی با حکم ثانوی نیز در این موضوع مشترک هستند که هیچکدام بر یک موضوع ثابت نگردیده‌اند و در میان احکامی که با توجه به ذات و نفس اشیاء صادر می‌گردند جایی ندارند. اما وجه افتراق آنها آن است که احکام ثانویه تنها در صورت تحقق یکی از عناوین ثانویه محقق می‌گردند لکن احکام حکومتی آنچنان که بیان گردید مادام المصلحه می‌باشند و این مصلحت است که حاکم را به صدور حکم حکومتی جهت رعایت آن ملزم می‌سازد^۱. با این توضیح در خصوص احکام سه‌گانه مشخص گردید که حکم حکومتی بر مبنای مصلحت است و چون مصالح نقاط گوناگون شهری و اجتماعی باهم متفاوت است لاجرم عنصر مصلحت نیز در میان هر کدام متفاوت می‌نماید.

ضرورت بحث:

در این قسمت سعی می‌کنیم با ارائه نکات ذیل اهمیت و ضرورت ارائه این بحث را بیان نماییم.

۱- پس از انقلاب شکوهمند اسلامی و تشکیل حکومت عده‌ای خواسته یا ناخواسته، این شبهه را مطرح نمودند که آیا حکومت اسلامی با توجه به آنکه هرگز سابقه‌ای این چنین در تاریخ نداشته است می‌تواند پاسخگوی نیاز و خواست جوامع

۱ - پیشین

امروزی باشد و آیا اجرای احکام الهی می‌تواند سبب هماهنگی با دنیای امروزه گردد. در این زمینه وجود اختلافاتی بر سر تصویب قوانین در سالهای اولیه انقلاب اسلامی شبهه را پررنگ‌تر می‌نمود. نگاه فقهی حضرت امام خمینی (ره) به مسئله حکومت و استفاده از حکم حکومتی که در پیامهای ایشان نیز آمده است توانست راهگشای مسائل پیش رو باشد، لیکن سئوالات مطروحه را باید با دقت نظر در فقه و قانون پاسخ داد و یکی از ضرورت‌های بحث تبیین حکم حکومتی پاسخ غیر مستقیم به همین سئوالات است.

۲- در صورتی که حکم حکومتی به عنوان اختیار و ابزار برای ولی فقیه ثابت گردد، این سؤال مطرح می‌شود که آیا ولی فقیه می‌تواند هر کجا بخواهد و لازم بداند از این اختیار استفاده نماید و یا اینکه براساس مبانی و ملاکات خاصی اقدام به صدور حکم حکومتی نماید.

۳- هر چند رعایت مصلحت عنصری اساسی در صدور حکم حکومتی است اما این سؤال مطرح است که مصلحت واقعی چیست؟ و چه کسی آن را تشخیص می‌دهد و آیا هر حکمی که بر مبنای مصلحت است، عنوان حکومتی می‌یابد که پاسخ به آنها یکی دیگر از ضرورت‌های ارائه بحث می‌باشد.^۱

۱ - رک، کریمی، سعید، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بررسی جایگاه احکام حکومتی در دولت، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

پیشینه‌ی موضوع تحقیق:

در خصوص ماهیت حکم حکومتی و نیز سابقه‌ی دقت نظر در آن باید به دو مقطع زمانی قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی توجه نمود. قبل از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی هر چند در مورد اصل ولایت فقیه و همچنین اختیارات حکومتی ایشان بحث و دقت نظر انجام شده اما حکم حکومتی به‌عنوان ابزاری که در اختیار حاکم اسلامی است و رهبری جامعه را عهده‌دار است آنچنان که بتوان نام یک عنوان مستقل و یا حتی نیمه مستقل را به آن گذاشت خصوصاً در ایران شکل نگرفت. در آثار فقها نیز شاید بتوان هنگام اشاره به بحث ولایت قضایی فقهاء ردپایی از تحقیق پیرامون این قضیه را جستجو نمود. البته لازم به ذکر است که در جهان اسلام اندک آثاری به زبان عربی به چشم می‌خورد لیکن بعد از انقلاب اسلامی به علت گسترده شدن موضوعات حکومتی و نیز تماس ملموس فقه با سطوح مختلف حکومتی و همچنین نیاز به اداره جامعه ناخودآگاه رویکرد جدی‌تری نسبت به حکم حکومتی شکل گرفت که همین سبب ایجاد آثار متفاوت و گوناگون در بیان این موضوع خصوصاً رویکرد حضرت امام خمینی (ره) به این مسئله مهم گردید. وجود مقالات متعدد و نیز سخنرانی‌های گوناگون پیرامون حکم حکومتی و همچنین نامه‌های رسمی سران مملکتی در اوائل انقلاب به عنوان سابقه‌ی پژوهش و تدبر در این مسئله می‌باشد.

هر چند به نظر نگارنده شناخت ابعاد گوناگون این موضوع نیازمند قلم‌زنی‌های فراوان
توسط اندیشمندان و متفکران برجسته‌ی اسلامی و ایرانی می‌باشد^۱.

۱ - در این مبحث از شیوه نگارش پایان‌نامه بررسی جایگاه احکام حکومتی
در دولت، با تغییراتی الگوبرداری گردیده است.

اهمیت تحقیق حاضر:

از آنجا که از دوران خلافت امیرالمؤمنین علی(ع) تا زمان انقلاب شکوهمند اسلامی خلاء وجود یک حکومت مستقل شیعی، که بخواهد احکام و آموزه‌های اسلام را به طور کامل و دقیق در نظام حکومتی خود اجرا نماید، وجود داشت لذا ابعاد گسترده‌ی حکومت در نظر اسلام نیز طبیعتاً تا حد زیادی از نظر دور ماند. از جمله مسائلی که می‌توانست مورد دقت نظر و تدبیر بیشتر قرار گیرد، مسئله ولایت بر احکام حکومتی است. زیرا حضور پررنگ حکومت اسلامی در عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی و نیز ماهیت متغیر زندگی بشری، استفاده حکومتها از حکم حکومتی را بیش از گذشته سبب خواهد گردید. حال اگر ابعاد گوناگون این ابزار بررسی نگردد و ضوابط و معیارهای آن به خوبی مشخص نشود بیم آن خواهد رفت که از اصول و مبانی و خط مشی شریعت اسلام انصراف و تخطی حاصل گردد. زیرا در صورت مشخص نبودن مرجع صدور حکم و همچنین محدوده‌ی این اختیار هر یک از ارکان حکومت مبادرت به صدور حکم حکومتی می‌نماید و توجیه اقدام خود را نیز اختیار حکومت اسلامی در صدور احکام حکومتی قرار می‌دهد. همچنین از طرف دیگر این حقوق شهروندان جامعه است که باید در اداره جامعه اسلامی در حالت حداکثری آن مورد توجه قرار گیرد. تبیین حکم حکومتی و تعریف حقوقی آن به حکمی که بر مبنای مصلحت جامعه صادر می‌شود، می‌تواند به پذیرش و اقبال و طبعاً